

nyelve és kultúrája iránt érdeklődő vagy épp a „szomszédokra” kíváncsi magyar – a nyelvjárásokról mint otthont teremtő, hagyományokkal összekötő és az etnikai identitás megőrzését szavatoló nyelvi erőforrásokról olvashat, a szakkönyvek sokszor steril, távolságtartó modora, illetve a szintén gyakori patetikus hangvételi, mitizáló diskurzusok helyett egy tárgyilagos, de nem disszociáló, könnyen olvasható, mégis rendkívül informatív könyvből.

NÉMETH BOGLÁRKA
Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Borbély Anna – Bartha Csilla szerk., Többszínűség Magyarországon Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2024. 419 oldal

A 2024-ben BORBÉLY ANNA és BARTHA CSILLA szerkesztésében megjelent *Többszínűség Magyarországon* című vaskos kötet közel negyedszázad kutatási eredményeit foglalja össze. A 2001-ben megkezdett közös, nemzetiségi szociolingvisztikai vizsgálatnak, majd azt követő évtizedek változásvizsgálatainak leírását, részterületi és összehasonlító elemzését, összegzését is tartalmazza munkájuk, valamint a további kutatási irányok kijelölését és a jövőben várható változások előrejelzését, prognózist is megfogalmazták a szerzők: „Mindezek fényében a tanulmánykötet a magyarországi többszínűség, a két- és többszínű beszélők jelenéről és jövőjéről is szól.” (8). A kötetben hat magyarországi nemzetiség (beás, német, roma, román, szerb és szlovák) körében végzett szociolingvisztikai kutatások eredményei kaptak helyet, s habár a kutatók szándéka volt kiterjeszteni vizsgálataikat, mind a tizenhárom hazai honos nemzetiség vonatkozásában elvégezni a kutatásokat, a folytatás – pályázati forrás hiányában – eddig nem valósulhatott meg.¹

A közösségi kétnyelvűség minden lényeges aspektusára kiterjedő változásvizsgálat és a kötet egyedisége is abban áll, hogy azonos elméleti és módszertani keretbe helyezve, összehasonlító elemzések elvégzését is lehetővé teszi, mind a hat vizsgált nemzetiséggel kapcsolatban. A nyelvi gyakorlatokon, attitűdökön, sztereotípiákon, valamint az identitáskonstrukciók vizsgálatán keresztül, átfogó képet kapunk a vizsgált közösségekben zajló nyelvcsere-folyamatok intenzitásáról. Az egységes módszertannak köszönhetően, az empirikus adatok alapján lehetőség nyílik az egyes közösségek nyelvi gyakorlatainak kontrasztív elemzésére, melyek így a magyarországi nemzetiségek nyelvcserejét ábrázoló kontinuum mentén is elhelyezhetők.

A terepmunkát végző vagy irányító kutatók, kutatásvezetők szinte valamennyien a vizsgált nemzetiség tagjai is, így a 142 kérdésből álló (eredetileg a román nemzetiség vizsgálatára magyar nyelven kidolgozott) NKFP-kérdőívet a vizsgált nemzetiségi csoport

¹ A kötet létrejöttét két pályázat tette lehetővé: „A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei” című projekt (NKFP 5/126/2001, 2001–2004, konzorciumvezető: Bartha Csilla; témavezető: Borbély Anna) és a „Többszínűség Magyarországon – Összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálatok hat nemzetiségről” című könyvpályázat (Mecenatúra MEC_K 141233, 2022–2024).

nemzetiségi nyelvére ültették át, és a helyi nyelvváltozatban kérdezték ki; ez az eljárás a módszertani hitelesség szempontjából hatalmas jelentőséggel bír. Az „interjú keretében alkalmazott kérdőíves módszer” segítségével 421 adatközlőtől közel hatvanezer válasz érkezett, melynek statisztikai feldolgozását VARGHA ANDRÁS irányította. „A hat nemzetiségre adaptált kérdőívben a kérdések azonos sorrendje biztosította a statisztikai feldolgozás pontosságát.” (30.)

A kérdőív, aminek magyar nyelvű változata a kiadvány Függelékében található, négy részből áll: I. Általános rész (31 kérdés), II. Nyelvhasználat, nyelvválasztás (24 kérdés), III. Nyelvtudás, szubjektív vélekedések a nyelv(ek)ről (48 kérdés), IV. Sztereotípiák, előítéletek (39 kérdés).

„A vizsgálati személyek kiválasztása véletlenszerűen történt, olyan szempontok figyelembevételével, mint a beszélők életkora, neme és iskolázottsága. A megkérdezettek három életkori csoportjában a fiatalok: 20–40 évesek, a középkorúak: 41–60 évesek és az idősek: 61–85 évesek voltak.” (32. o.) Nemzetiségenként összesen 70 személyt vontak be a vizsgálatba, de mivel a román nemzetiségű terepmunkással is készült interjú, így összesen 421 fő adatait dolgozták fel.

A terepmunkát a beás közösségben, Mánfán és Bogyiszlón ORSÓS ANNA és EGREGYI BORBÁLA, a magyarországi németek körében, Tarjánban ERB MÁRIA, a mezőtúri roma közösségben KISS ANDREA végezte. A kétegyházi román nemzetiség tagjaival ABRUDÁN MÁRIA beszélgetett; a pomázi szerb nemzetiség körében SZIMICS MILOSZNÉ folytatta le a vizsgálatot. Tótkomlóson a szlovák nemzetiségű adatközlőkkel pedig TUSKA TÜNDE, UHRIN ERSZÉBET, ZSILÁK MÁRIA és TÓTH SÁNDOR JÁNOS² készítették el az interjúkat. 2021-ben csatlakozott TÜCSÖK DOROTTYA PhD-hallgató a kutatócsoporthoz, aki a kötet szerb nemzetiségről szóló fejezetének szerzője is lett.

A tanulmánykötet hét fejezetből épül fel. BARTHA CSILLA első, bevezető fejezete követi az Előszót. Ebben az első részben a bemutatandó összehasonlító vizsgálat elméleti és módszertani alapvetése kapott helyet, végtelenül alaposan és mindenre kiterjedően tisztázva számos alapfogalmat, módszertani megoldást, megfontolást. Ez a fejezet mutatja be a kötet elméleti, fogalmi keretét, kutatómódszertani alapjait; gazdag kurrens hazai és nemzetközi szakirodalmi hivatkozásrendszerbe ágyazza a nemzetközi viszonylatban is egyedülálló munkájukat.

A további öt, monografikus alapossággal megírt fejezet egységes szerkezeti elemekből épül fel, ezzel is biztosítva az összevetés lehetőségét, kontrasztív vizsgálatok elvégzését. „A kiadvány egy-egy fejezete – azonos szempontok mentén – a beás, a német, a román, a szerb és a szlovák nemzetiségről készült szociolingvisztikai elemzést ölel fel.” (8.) A fejezetek az NKFP-kutatás eredményeit és az azóta eltelt időszak változásvizsgálatainak tanulságait összegzik. Minden rész olyan alapos, részletes és releváns információkkal szolgál az adott nemzetiségre vonatkozóan, hogy önálló monográfiaként is megállná a helyét. Ezek az elemző fejezetek a következő, nagyjából egységes szerkezeti felépítést követik: I. A nemzetiség bemutatása, magyarországi kontextusba helyezése, a lényeges történeti, demográfiai szempontok kiemelésével; II. A vizsgált településnek, a vizsgálat módszertanának, az adatközlői csoportoknak a bemutatása; III. Az empirikus adatok elemzése:

² „A terepen dolgozó kutatók közül az egyetlen, aki szlovákul beszél, de nem a szlovák nemzetiséghez tartozó személy.” (33.)

nyelvi gyakorlatok, nyelvhasználati szinterek az adott településen; attitűdök, sztereotípiák, identitásstruktúrák; az oktatás szerepe; életkor és generációk. Változásvizsgálat; VI. Összegzés. Minden fejezet végén gazdag szakirodalom-jegyzéket és a bemutatott nemzetiség nyelvén írt absztraktot is találunk, a két keretfejezet, az első és a hetedik végén pedig angol nyelvű összefoglaló olvasható. Emellett az összes vizsgált település nyelvi tájképéről is képet kaphatunk, nemcsak a kötetre mindvégig jellemző, változatos, színes képanyagon keresztül, hanem a képekhez tartozó alfejezetrészek szöveges elemzéseinek segítségével.³

A második fejezetben a mánfai és bogyiszlói beszélőközösség vizsgálatán keresztül ORSÓS ANNA részletes, értő elemzését olvashatjuk a magyarországi beásokról. Ebből megtudhatjuk az elmúlt húsz év nyelvhasználati változásait is: habár a fiatalabb nemzedék tagjai a gyerekeik iskolába kerülését követően tudatosan a magyar nyelvű családi szocializációt választják, a gyermekek érvényesülésének elősegítése érdekében, affektív szinten megmarad az erős érzelmi kötődés a beás nyelvhez: egymás között és az idősebbekkel gyakran használják azt. A nyelv fontos része az identitásuknak, a beás nyelv használatának gyakoriságában és a nyelvhasználati szinterek megválasztásában nemcsak életkori, de nemek szerinti eltérés is megfigyelhető. Izgalmas vizsgálati terep például a belső, intim nyelvhasználat kérdése, amely az adatközlők vernakuláris nyelvhasználatáról is árulkodhat: a nőknél az ima és a pénzszámlolás nyelve inkább beás, míg a férfiaknál ugyanez a káromkodás nyelvére igaz, az önbevallás alapján. „Az álom nyelve esetében nemek közötti különbségek nincsenek, a nyelvhasználat a nők és férfiak esetében egyaránt szignifikáns ($p < 0,05$) negatív kapcsolatban áll az életkorral, azaz minél idősebb beszélőkről van szó, annál inkább a beást jelölik meg az álomban használt nyelvnek.” (73.) A legszignifikánsabb hatása, minden vizsgált területen egyértelműen az életkornak van, és ez a megállapítás az összes többi vizsgált közösség nyelvi gyakorlataira is igaz. Ha összevetjük a beás közösségekben 2022-ben végzett követéses változásvizsgálat eredményeit a 2003-ban végzett NKFP-vizsgálattal, elmondható, hogy a beás nyelv intenzív visszaszorulását tapasztalták a kutatók. Mind a formális, mind az informális nyelvhasználati szintereken a többségi, magyar nyelv előretörése tapasztalható, azzal együtt, hogy a megkérdezett három életkori csoport tagjai mindannyian pozitív attitűddel viseltetnek a beás nyelv iránt: „...a legfiatalabb generáció körében olyan magas fokú a nyelvi asszimiláció, hogy azt a pozitív attitűd sem tudja ellensúlyozni, és nem eredményezi a beás nyelv megtartását és használatát.” (107). Nehézséget jelent továbbá, hogy sok még a tennivaló a beás nyelv standardizációjának a területén: ahhoz, hogy mind az oktatásban, mind a hivatalos nyelvhasználati színtereken megfelelően alkalmazható legyen, szükséges volna további korpusztervezési lépések elvégzése, valamit az átgondolt státusztervezés (például a nyelvelsajátítás-tervezés) is. Kiemelten hátrányos az is, hogy a kötetben bemutatott többi nemzetiséggel ellentétben, nem rendelkeznek olyan anyaországgal, amely támogatná ezirányú törekvéseiket.

Ezzel szemben, a „nyelvek piacán” a legnagyobb gazdasági potenciállal bíró német nyelv tanulása, a nemzetiségi iskolák németoktatása az utóbbi időben azok körében is felértékelődni látszik, akik nem tartoznak a német nemzetiséghez. A harmadik fejezetet, mely a magyarországi németek ezeréves történetére is kitér, ERB MARIA készítette, aki szintén évtizedek óta végez fáradhatatlan kutatómunkát az általa vizsgált kisebbség körében.

³ A magyarországi nemzetiségek nyelvi tájképének anyaga, elemzése önálló kötetben is fellelhető: BORBÉLY ANNA szerk. 2020. Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon. Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

A fejezet a tarjáni németek vizsgálatán keresztül nyújt átfogó képet a magyarországi németek nyelvi, történeti és kulturális sokszínűségéről. Szó esik az egységesítő *sváb* megnevezés félrevezető voltáról is, hiszen különböző történelmi korokban, eltérő nyelvjárási, társadalmi, szociális és vallási háttérrel rendelkező közösségeket azonosítanak tévesen így, figyelmen kívül hagyva az egységes elemzés nehézségeit, melyre ERB MÁRIA értőn reflektál. Kiemeli, hogy a jelenlegi előrehaladott nyelvcsere folyamat során a természetes, valamely német nyelvjárást még otthon, a családban beszélő nyelvjárásgenerációt (*Dialektgeneration*) a harmadik nemzedék standardja (*Standardgeneration*) váltja, melynek fenntartását az intézményes keretek között elsajátított standard német és a nemzeti-ségi hagyományok őrzésének szándéka, az identitás közösségi megélésének igénye teszi lehetővé. Az átmeneti helyzetben lévő közép-nemzedék szerepe, feladata mind közül a legváltozatosabb, legnehezebb, a legnagyobb változások az ő aktív életükben következtek be. A természetes nyelvsajátítás és az intézményes keretekben zajló nyelvtanulás közötti cezúrát, hiányt, a nyelvcsere folyamatok előrehaladott voltát jól jelzi „az anyanyelv gyakran nagyanyanyelvként való megnevezése”. (120.)

A negyedik fejezetben BORBÉLY ANNA több évtizedes kétegyházi kutatómunkájának az esszenciáját találjuk, melynek több monográfiát, számos tanulmányt szentelt a szerző. Ez a rész a maga mikrovalóságában mutatja be azokat a közösségi szintű kétnyelvűségi folyamatokat, identitáskonstrukciókat, generációs nyelvi gyakorlatokat, a nyelvek funkcionális megoszlásának és a nyelvcsere folyamat intenzitásának a kérdését, valamint azokat a többségi és kisebbségi attitűdöket, melyek makroszinten a magyarországi nemzetiségek egyéni fenntartható kétnyelvűségének, identitásörzésének zálogát jelenthetik. A kutatás eredményeként elmondható, hogy a közösségi kétnyelvűség fenntartása alapvetően felülről szerveződik, intézményekhez (önkormányzat, iskola, ortodox egyház stb.) köthető. „Az egyetlen nyelvhasználati szintér, ahol a román nyelv kizárólagos jelenléte regisztrált, az ortodox templom.” (196.) A változásvizsgálathoz elengedhetetlen a nyelvek és nyelvváltozatok presztízsének vizsgálata is: a helyi román nyelvváltozathoz és az irodalmi román nyelvhez való viszony, valamint a fiatalabb generációk, illetve a magasabb iskolázottságúak esetében a magyar nyelv rendkívül erőteljes funkcionális témyerésének értelmezése.

A szerb nemzetiségről szóló rész TÜCSÖK DOROTTYA elemzése, aki értőn dolgozza fel a 2003-as NKFP-kutatás eredményeit, mutatja be a magyarországi szerb közösség történetét, demográfiai, szociológiai jellemzőit, valamint intézményrendszerét, továbbá a szerb nyelv magyarországi területi változatosságát, változatait. A Pomázon végzett kutatásban is 70 fő vett részt, akik a nem, az életkor és az iskolázottság alapján alkottak értelmezett mintát. A vizsgált közösségek közül ebben a közösségben figyelhető meg a legerősebb pozitív attitűd a szerb nyelv és identitás irányába, még a fiatalabb nemzedék esetében is, valamint a fenntartható közösségi kétnyelvűség mintázta is itt a legmarkánsabb. Nemcsak a családban, de „összességében elmondható, hogy a formálisabb terekben (a családon kívül) is rendszeres alkalmuk nyílik a megkérdozetteknek a szerb nyelv használatáról” (267).

A hatodik fejezetben UHRIN ERZSÉBET foglalja össze a tótkomlói szlovák közösség körében végzett terepmunkák eredményeit, vonja le az egész magyarországi szlovák közösségre alkalmazható tanulságokat az összetartó, helyi közösség fontosságáról, a jól kiépült kisebbségi intézményrendszer (iskola, önkormányzat stb.) szerepéről. Az önszerveződés, a helyi közösség pozitív attitűdje, erős motiváltsága a nyelv, a kultúra és az identitás őrzésére, továbbadására jelentős tényezők a hazai szlovákság estében is, hiszen – mint

arra a történeti áttekintés során rámutat a szerző – a 2. világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere a Magyarországon maradt szlovákok számára sem volt kedvező: az erős szlovák identitásúak, köztük az értelmiségiek nagy része távozott az országból. „Az áttelepülés után a Magyarországon maradt szlovákság nem csupán létszámában fogyatkozott meg. Felbomlottak azok a több száz éves tradíciókra visszatekintő, etnikailag viszonylag zárt közösségek, amelyek a magyarországi szlovákság nyelvének, kultúrájának hordozói voltak. Nem szólva arról az érzékeny veszteségről, hogy az áttelepülés lehetőségével elsősorban az értelmiségiek éltek...” (284.) Az 1980-as évekre felerősödő asszimilációs folyamatok az elmúlt évtizedekben (a törvényi keretek megteremtette jogi háttér segítségével), a helyi szintű jó gyakorlatokon keresztül, jelenleg kedvezőbb irányba mutatnak.

A tanulmánykötetet BORBÉLY ANNA összegző munkája zárja, melyben „a nyelvi gyakorlatokat, a kétnyelvűséget és a nyelvi vélekedéseket hat (beás, német, roma⁴, román, szerb és szlovák), négy (német, román, szerb és szlovák), illetve két (román és szlovák) nemzetiség összehasonlításával” mutatja be (345). A hat nemzetiség körében végzett nyelvi gyakorlatok vizsgálatából hármass mintázat rajzolódik ki. A romák és a szerbek használják leggyakrabban és a legtöbb nyelvhasználati szintéren a nemzetiségi nyelvet, ami azt jelenti, hogy három doménben is nagyon gyakran használják a saját nyelvüket (a romák: otthon, egyházban, városban; a szerbek: otthon, oktatásban, egyházban). A románok és a szlovákok kétdoménos mintázatában a románoknál az otthon és egyház, a szlovákoknál az otthon és oktatás doméneiben volt a leggyakoribb a kisebbségi nyelv használata. A beásoknál és a németeknél a nemzetiségi nyelvet leggyakrabban mindössze egy domén esetén (otthon) említhetjük. „A német és a beás közösségben a két nyelv használata – hat közösség viszonylatában – a leginkább aszimmetrikus. A nyelvcserere vonatkozó következtetés, hogy a német és a beás közösségben a német–magyar, illetve a beás–magyar nyelvcsere folyamata a legkorábban indult el, illetve a leggyorsabban megy végbe. A roma és a szerb közösségben a romani–magyar, illetve a szerb–magyar nyelvcsere vagy később kezdődött el, vagy/és a folyamata lassabban zajlik.” (531.) A nyelvi attitűdök és a nyelvcsere folyamata közötti összefüggés a magyarországi szerb – szlovák – román – német nemzetiségek összehasonlító vizsgálatában is egyértelműen kimutatható. Amennyiben mind a nemzetiségi nyelv helyi, területi kontaktusváltozata, mind a nemzetiségi nyelv irodalmi, standard változata felé pozitív attitűddel viseltetik a közösség, vagyis egyik változat sem stigmatizált, ez elősegíti a kétnyelvűség stabilizálódását, hosszútávú fenntartását. A vizsgálat alapján, a fentiek egyértelműen a szerb közösséget jellemzik, a többi vizsgált közösség esetében ingadozó attitűddel kell számolni, amely a fenntartható kétnyelvűség ellenében hat.

Végül, a kötet zárásaként a szerzőkről olvashatunk, illetve a Függelékben megtaláljuk a teljes, magyar nyelvű NKFP-kérdőívet, amely jó kiindulópontként szolgálhat további, hasonló kutatások elvégzéséhez. A kötetet a kereshetőséget nagymértékben segítő, hasznos és alapos tárgymutató zárja. A nemzetiségi nyelvi tájékek vizsgálatához kapcsolódó gazdag

⁴ „Kiss Andrea a mezőtúri roma közösség tagjaként s a helyi lovári változat beszélőjeként végezte a terepmunkát, azt követően azonban a kutatási együttműködés megszakadt. Mivel a többi vizsgált településsel ellentétben itt nem volt lehetőségünk követő vizsgálatra, interjúkra, illetve egyéb kiegészítő adatgyűjtésre, így hiteles képet sem kaphattunk az elmúlt húsz évben e nemzetiségi közösségben zajlott nyelvi és társadalmi folyamatokról, ezért az NKFP kutatás roma nemzetiségre vonatkozó adatainak bemutatása az összehasonlító tanulmányban kapott helyet.” (33.)

képanyag, a szemléltető grafikonok, statisztikák, ábrák a laikus nagyközönség számára is felhasználhatóvá, áttekinthetővé teszik a szakmailag igényes, színvonalas kiadványt, amely digitális formában is elérhető, a HUN-REN Nyelvtudományi Központ honlapján.

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

TÁRSASÁGI ÜGYEK

Szikszainé Nagy Irma 80 éves*

Kedves Ünnepeztünk, kedves Irma! Tisztelet ünneplésre összegyűlt kollégák, barátok! Tíz évvel ezelőtt hasonló körben gyűltünk össze ugyanitt, és az ünnepezt tanítványaként már akkor is megtisztelőnek és szinte zavarba ejtőnek éreztem a lehetőséget, hogy én köszöntsem (DOMONKOSI 2015). Az eltelt idő után visszatekintve azonban még inkább érvényesnek érzem az akkor mondott szavaimat, amelyek a mindig megújulni tudó, az alkotó, az értelmező, a szövegek sokféleségére és újdonságaira mindig nyitott gondolkodó, kutató töretlen és törhetetlen munkakedvét emelték ki.

Szikszainé Nagy Irma pályáját évszámok szerint, röviden felvázolva is nagyon nagy ívet rajzolhatunk fel. 1962 és 1967 között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója volt, ahol édesapja nyomdokain haladva magyar nyelv és irodalom, illetve latin nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Az egyetem elvégzésétől egészen nyugdíjba vonulásáig az oktatásban tevékenykedett, az oktatási rendszer különböző szintjein. Először általános iskolai, majd középiskolai tanárként dolgozott, ezt követően 1981-ben nevezték ki tanársegéddé a Debreceni Tanítóképző Főiskolára, ahol 1994-ig tanított, akkor már főiskolai tanárként. 1984-ben bölcsészdoktori oklevelet szerzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, és ettől az évtől mellékállású oktatóként részt vett a Magyar Nyelvtudományi Tanszék munkájában. 1994 februárjában, a kandidátusi cím megszerzése után egyetemi docenssé nevezték ki. 1995-től nyolc évig a Magyar Nyelvtudományi Intézet igazgatója volt. Debreceni munkája mellett az 1998/1999-es tanévben a Károli Gáspár Református Egyetemen, 2006 és 2009 között pedig az egeri Eszterházy Károly Főiskolán is tanított. 2000-ben habilitált, 2006-ban az MTA doktora lett. 2009 szeptemberétől 2012-ig a Debreceni Egyetem tudományos tanácsadójaként dolgozott.

Ez a vázlatos pályakép is mutatja, hogy az ünnepezt a közoktatás szférájából indulva tudott sikeres és elismert egyetemi, kutatói munkásságot felmutatni, sőt kamatoztatni is tudta a tanításban szerzett tapasztalatait. Szikszainé Nagy Irma pályájában ugyanis a tanári és kutatói munka mindig szorosan összefonódott: az általa tanított tárgyak irányt szabtak a tudományos kutatásainak; hosszú ideig oktatta a magyar nyelv tanításának módszertanát az egyetemen, és volt szaktanácsadó a gyakorló- és bázisiskolákban. Emellett pedig jól

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 2024. november 26-i ülésén, Budapesten, az ELTE BTK-n.